

A KANONIZÁLÁSTÓL A KRIMINALIZÁLÁSIG

Weiss János: *Lukács György és tanítványai. Forradalom – apológia – kritika – üldözés*

Lukács György és tanítványai? A kötet cím, mit mondjunk, közvetlen politikai állásfoglalásnak tűnik. Aki ma arra vállalkozik, hogy ezzel a címmel tegyen közzé könyvet, az nyilvánvalóan paraszt gyűjt a fejére.

Lukács György? Az, aki a magyarországi kommün politikai komisszárjaként az összeomló fronton menekülő kiskatonákat tizedeltet meg? Aki a koalíciós évek kommunista ideológusaként a „polgári értelmiség” ellen intézett harcos vitacikkeivel az eszmei pluralitás fölszámolásában működik közre? És aki, öregkorában, a rendszer iszonyatos bűneit elhallgatva és sokasodó válságjelenségeiről nem véve tudomást, az utolsó leheletéig a „létező szocializmus” lelkes apológétájának számít? Őt, ugye, manapság kizárólag a múlt sötét alakjaként – ördögi figuraként, ideológiai hóhéreként, megveszekedett kommunista-ként – szokás számon tartani. Az emléktábláját időről időre össze lehet törni, a szobrát el kell távolítani, az archívumát föl kell számolni.

Lukács tanítványai? Akik mesterük méltó örökösei? Akik számolatlanul nyerik és herdálják-sikkasztják el a pályázati pénzeket? Akik ellen, ugye, emlékszünk, már 2011-ben politikai-ideológiai kampány és jogi támadássorozat indul? Akik, „Hellerék”, „félmilliárdot »kuttattak el«,” ahogy a kampányt és a támadássorozatot megindító lap cikkének címe hirdette annak idején? Akik, egyébként, „nemzetidegenek” és „magyargyűlölők”; akik alaptalanul vádaskodnak a magyar nemzet ellen; akik nemzetközi ismertségükkel visszaélve nem átallják külföldön is rágalmozni a demokratikusan megválasztott magyar kormányt? Belőlük könnyedén lehet a gyűlölet célpontja, őket nyugodtan meg lehet bélyegezni, ellenük bátran lehet uszítani.

Bizony, mindennek ellenére, válaszolja a könyvével Weiss János, Lukács Györgynek és tanítványainak munkássága a huszadi századi magyar kultúra legkiemelkedőbb teljesítményei közé tartozik. Weiss nem ijed meg tehát a politikai-ideológiai ellenszélről. Ellenkezőleg, tudatosan száll vitába a ma uralkodónak mondható beállítással, amely hőseiről kizárólag negatív kontextusban hajlandó megemlékezni. Bonyolult szerkezetű, számos műfajban született írásait összedolgozó, időnként kifejezetten rapszodikusnak ható könyve ebben az értelemben vitairat. Minden, ami szerepel benne – terjedelmesebb tanulmány és feszesebb vitacikk, tudományos igényű konferenciaelőadás és ismeretterjesztő célú recenzió, személyes hangú megemlékezés és nyilvános politikai beszéd (!) –, minden egyetlen hatalmas

Weiss János
LUKÁCS GYÖRGY
ÉS TANÍTVÁNYAI

Áron Kiadó
Budapest, 2018
268 oldal, 2840 Ft

vitairattá áll össze ebben a monografikus igényű írásfüzérben. A vitairat műfaji megjelölését támogatni látszik a kötet alcíme (*Forradalom – apológia – kritika – üldözés*); az itt szereplő fogalmak közül, ugye, három, az „apológia”, a „kritika” és az „üldözés” is a recepcióra vonatkozik – arra a recepcióra, amely a Lukács munkásságát kanonizáló „apológiától” tanítványainak egykori tényleges kiűzéséig, majd mai újkeletű kriminalizálási kísérletéig ívelő „üldözésig” terjed.

A kötet valódi tárgya az a viszony, amely Lukácsot és tanítványait összefűzi: a mesternek és tágabb-szűkebb tanítványi körének kapcsolata. Ennek az alapja pedig magának Lukácsnak a karizmatikus tanári személyisége. A számos-számtalan idézettel operáló könyv legelső idézete mindjárt a kései önéletrajzi vázlatból, a *Gelebtes Denken*ből való passzus, amelyben a filozófus „kapcsolatokról” és „beszélgetésekről” számol be, az „első tanítványokról” emlékezik meg, „pedagógiai vonatkozásokban” megnyilvánuló „önmagára találást” emleget. Ekkor, mire egyetemi katedrát kap, már elmúlik hatvanéves, s voltaképp egyetlen évtizedet sem tölt professzorként. Pedig, ismeretes, már fiatalon egyetemi karriert tervez, egyébként valóban mágikus erejű tanáregyéniség. Drámakönyvével a budapesti, korai esztétikájával a heidelbergi egyetemen próbál habitálni, mindkét kísérlete kudarcot vall azonban. Tanár így csupán nem hivatalos-intézményes-egyetemi keretek között lehet: a Vasárnapi Körből kinövő Szellemi Tudományok Szabadiskoláján, a bécsi pártmunkás-előadásokon, a berlini munkástanfolyamokon. Akiknek módjukban áll hallani, azok azonban elragadtatottan nyilatkoznak róla. Akárha a világszellem vonult volna át a termen – jelenti ki ünnepélyesen az előadását meghallgató ifjúkori barátja, Ernst Bloch. Bármit mond is, utána mindig napokig elgondolkoztatja az embert – vallja meg legjelentősebb németországi mentora, Max Weber. A katedráról maga a cifrázatlan gondolat, a tiszta Logosz szól a hallgatóihoz – meséli róla legkedvesebb tanítványa, Heller Ágnes.

Mindenesetre, ezzel, kései és szűkre szabott professzori tevékenységével gyakorol nehezen fölmérhető hatást: lesz a mestere kései tanítványainak. Ezeknek a kései tanítványoknak pedig több körét is meg szokás különböztetni egymástól: a szűkebb Budapesti Iskola és a tágabb Lukács-iskola csoportját. Az előbbi, szűkebb csoportba, a gondolatilag radikalizálódó és politikailag marginalizálódó – a marxizmust kritikai marxizmussá, majd posztmarxizmussá fejlesztő; a kritikai beállítottságot ellenzékiessé alakító, előbb szilenciummal sújtott, majd külső-belső emigrációba kényszerített – tanítványok sorába, ugye, szigorú értelemben négyen tartoznak csupán: Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György és Vajda Mihály. Az utóbbi, tágabb körbe, a negyvenöt után induló filozófusok-bölcsészek tágabb csoportjába pedig számos, egymástól igen különböző pályát befutó személyiség sorolható, Mészáros Istvántól és Szigeti Józseftől Király Istvánon és Zoltai Dénesen keresztül Hermann Istvánig és Almási Miklósig. Weiss érdeklődése elősorban az előbbiekre felé irányul, könyve középpontjában a marxizmus rekonstrukciójától a marxizmus dekonstrukciójáig elérkező, az elmélet kritikai potenciálját határozott ellenzékiessé fejlesztő alakok állnak hát: Fehér, Heller, Vajda és Márkus, illetve ötödikként a tanítvány Márkus tanítványa, a „Lukács-unoka” Kis János. A kötetben föltűnnek ugyanakkor az utóbbi, tágabb körbe tartozó szereplők is: Király István aktuálisan kiadott naplójával szerepel, Hermann István kultúraelméletével kerül az áttekintésbe, Almási Miklósnak friss interjúja említetik, **Eörsi István** pedig Lukács államosítási folyamatának éles és éleselméjű kritikusaként bukkan föl többször is.

Lukácsról, közelebbről, három terjedelmes tanulmány szól. Az első a filozófus bölcseleti írásainak a hetvenes évek legelején megjelent, kétkötetes, mintegy ezer oldalra rúgó, *Utam Marxhoz* című válogatását vonja közelebbi vizsgálat alá: a munkásságnak a korai esszékorszak darabjaitól a kései ontológia áramában született tanulmányokig született dokumentumaiból egyaránt mutatványokat nyújtó, reprezentatív, Márkus György szerkesztette gyűjteményt sajátos szellemi életrajzként értelmezve. A második Lukács forra-

dalomfogalmát elemzi: a Tanácsköztárság forradalmi élményét, az első Lukács-vitának a forradalmat „megfagyasztó” – a filozófust közvetlen életveszéllyel fenyegető – tapasztalatát és a Petőfi Kör ötvenhatos filozófusvitáján megfogalmazott „filozófiai forradalom” programját a középpontjába állító elemzés tanulsága szerint éppen ez, a forradalmi tapasztalatok sora lesz, ami egyszerre alapozza meg a „létező szocializmus” elkötelezett igazolását és határozott kritikáját. A harmadik a „szocialista realizmus” lukácsi koncepcióját veszi szemügyre: a közelmúltig az irodalomértés hegemon teóriájának számító, ám ma már idejétmúlt szellemi rekvizitumnak számító, átfogó realizmuselmélet nyomán született „szocialista realizmus”-koncepció alakulását végigkövető szubtilis elemzés szerint a hatvanas évek elejére Lukács eljut ugyan annak kritikájáig, ám mégsem tud szakítani vele; fölfogásában a koncepció mint irodalompolitikai program ugyanis elszakíthatatlanul összekapcsolódik a magyarországi szocializmus létével.

Az egyes tanítványok alakja egymástól igen különböző elemzésekben képződik meg. Fehér Ferencsel mindössze egyetlen írás – a gondolkodó politikafilozófiai tanulmányainak posztumusz gyűjteményéről írott recenzió – foglalkozik. Fehér műve, mondja ez, a marxizmussal való kritikai szembenézés jegyében áll: benne a „marxizmus reneszánsza” programjának egykori követője a marxi teóriában nem forradalomelméletet lát immár, a modern értelmiség ideológiái igényeit kiszolgáló elméletet inkább. Heller Ágnes ezzel szemben a kötet egyik főszereplője: hosszabb kritikai tanulmányok és rövidebb figyelemföhlívó recenziók egész sora követi végig az életmű újonnan született köteteit. A kritikasorozat legjelentősebb darabja talán az a „születésnap csokor”, amelyet Weiss a gondolkodó nyolcvanadik születésnapjára megjelent köteteket szemlélő kritikáiból állított össze – ennek legkiemelkedőbb darabja pedig a maga filozófiájának történetét bemutató Heller-kötet tanulmányértékű méltatása. A Vajda Mihállyal foglalkozó írások a dialogicitást és az életrajziséget állítják középpontba: Vajda új keletű, az emlékezést sajátképpen filozófiai érdekű munkálkodásként azonosító memoárjának elemzésében finoman különíti el a Budapesti Iskola történetének kontextusait. Márkus György, Heller mellett alighanem a másik főszereplő, több mély elemzésnek is tárgya lesz: az eredetileg az akadémiai Márkus-émlékülésen elhangzott előadás a teljesség igényével tekinti át az életmű egyes állomásaait. A Márkus-tanítvány, „Lukács-unoka” Kis János gyűjteményes kötetét szemlélő kritika középpontjába annak a tanulmánynak a tárgyalása kerül, amely Lukács bolsevizmus melletti, egyszerre megdöbbenően irracionális és mélyen racionális döntését elemző tanulmány tanulságait elemzi.

A kötet figyelemre méltó motívuma a vallomásos jelleg. Ahogy végigolvassuk, nem csupán Lukács és a Budapesti Iskola recepciótörténetének adalékaival leszünk gazdagabbak: magának a szerzőnek egyfajta önéletrajzába is beavatást nyerünk. A filozófia, tudjuk, általában is egzisztenciális érintettségű ismeretterület: művelőit nem kötelezi a tudományokra jellemző, a szerzői szubjektivitást tudatosan kizáró attitűd. Weiss ráadásul a maga munkásságának összegző szakaszához érkezett: mintegy másfélucatnyi kötettel a háta mögött, a filozófus középnemzedék meghatározó képviselőjeként – akik jelen voltak, megerősíthetik: a tavalyi kerek születésnapjára szervezett köszöntés a szakma spontán ünnepévé alakult –, nos, Weiss joggal érezheti úgy, hogy a filozófia történetének fontos alakjai után immár önmagáról is jogosult beszámolni. A kötet gondolatmenetébe beleszővi – vagy inkább: finoman beletitkolja – hát a maga történetét is.

A történet a kereskedelmi szakközépiskolás diákkal indul, akinek a magyar- és német-tanára, osztályfőnöke Lukács egykori tanítványa lesz, az egykori professzorával a maga utólagos küzdelmét vívó, Lukácsot szinte kizárólag negatív kontextusban emlegető tanárnő, aki viszont, érdekesmód, épp a folyamatos kritikáival kelti föl diákja érdeklődését Lukács iránt. A közzgazdászhallgató egyetemista filozófiai olvasmányjegyzékében még szerepelnek az akkor már éppen kiátkozott Lukács-tanítványok művei, középpontban

Heller mindennapi élet-monográfiájával és Márkus antropológia-tanulmányával. A filozófus bölcsészhallgató curriculumában Lukács művei képviselve vannak ugyan, a tanítványairól azonban már alig esik szó; filozófiatörténet szigorlatára mégis Heller régi filozófiatörténeti előadásai nyomán született jegyzetből készül, érdeklődő hallgatóként pedig hozzájut egy Fehér–Heller-interjú szövegéhez és megszerzi a híres-hírhedt *Überhaupt*-kötet kéziratát is. Esztétika szigorlati vizsgájának egyik tétele a „szocialista realizmus”; a visszaemlékező bevallja, nem biztos benne, hogy ezt a tételt húzva ma vajon átmenne-e ezen a vizsgán. Pályakezdő filozófus, amikor belehallgat a nyolcvanötös Lukács-centenárium központi ünnepi konferenciájába, elviselhetetlennek érezve Lukács államosításának ezt a kiemelkedő diadalünnepét. Nyolcvannyolcban – egészen pontosan nyolcvannyolc május 30-án – Frankfurtban, Habermas kollokviumi körének vacsoráján, a Dionysos étteremben ismerkedik meg Hellerrel, hogy aztán a magyar és nemzetközi konferenciaüzem számos rendezvényén együtt szerepelhessen vele és csodálhassa meg őt; Márkussal ellenben mindössze egyetlen alkalommal találkozik, egyébként Vajda nagydoktori védésén az Akadémián. Frankfurti ösztöndíjas, amikor Habermasnak a kilencven-kilencvenegyes téli szemeszterben a huszadik század filozófiájáról tartott előadása után – ebben, az egykori hallgató jegyzeteinek tanúsága szerint, Habermas Márkust nevezi a Budapesti Iskola legjelentősebb gondolkodójának –, a fogadóórán hasztalan próbálja megbeszélni a gondolkodóval, vajon mi lehet számára olyan rokonszenves Márkus bölcséleti habitusában. A tárgyalat és elemzett gondolatokba ott vannak hát beleszöve-beletitkolva a személyes szerzői élettörténet adalékai.

Az önéletrajzi jelleg a kötet – Lukács Marxhoz vezető útját szellemi életrajjként értelmező nyitótanulmányra finoman visszautaló – zárótanulmányában válik kivált szembe-tűnővé: ez a Lukács Szent István parkbeli szobrának eltávolítása ellen tiltakozó tüntetésen fölolvastott beszéd az „Utam Lukács Györgyhöz” címet viseli.

Weiss jellegzetesen szövegközeli filozófiát művel. Filozofálni az ő számára, elsősorban és minden mást megelőzően: filozófiai szövegekkel foglalatoskodni. Odahajolni a szövegek fölé, figyelmesen elolvasni őket, szétszedni és összerakni a gondolatmenetüket, más szövegekkel kapcsolatba hozni őket. A szövegközeli filozofálás pedig sok idézettel operáló eljárást eredményez. Nem gyűjtöttük ki az idézeteket és nem próbáltunk pontos számításokat végezni, ránézésre mégis azt mondanánk: a kötet szövegének jó egyharmada vagy talán a fele is idézet: az éppen elemzett gondolkodó megfelelő művéből vett rövidebb-hosszabb szövegrészlet. A tudományos-analitikus filozófia normáit követő folyóiratok – mint amilyen újabban a szakma meghatározó közlönye, a *Magyar Filozófiai Szemle* is – a hosszabb, azaz négy-öt sornál terjedelmesebb idézeteket a törzsszövegtől egy-egy sorral elválasztva, behúzva, kisebb betűtípussal szedve szerepeltetik. Ha Weiss kötetét a *Szemle* szerkesztési elvei alapján tördelték volna, a kötet tükre, mit mondjunk, egészen másként nézne ki.

A maga szövegközeli módszerének előképét Weiss, egyébként, épp Lukácsnak és tanítványainak munkásságában fedezi föl. Mint fölhívja rá a figyelmet, Lukács már a marxizmus antidogmatikus fordulatát sürgető és reneszánszát bejelentő ötvenhatos filozófusvita zárszavában is egy új szövegolvasási kultúra igényét fogalmazza meg: az immanens szövegolvasás gyakorlatának és tanításának jelentőségét hangsúlyozza. Ez az új olvasási kultúra, a filozófiai szövegekhez közelebb merészkedő módszer, amely, elsősorban a Budapesti Iskola gondolkodóinak műveiben, a hatvanas években elterjedt, a hetvenes-nyolcvanas években meghozza a maga eredményeit. Nos, Weiss módszerét nyilvánvalóan más, elsősorban német hatások is alakították. Könyve olvastán azonban nem tudunk ellenállni a gondolatnak, hogy művének hősei, lám, egyben valahogyan a mesterei is.